

широких повноважень органів державної влади, а ухвалення цих законів – це один із способів легітимації вже наявних повноважень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Маритен Ж. Человек и государство / Ж. Маритен. – М.: Идея-Пресс, 2000. – 196 с.
2. Жувенель Б. Власть: Естественная история ее возрастания / Б. де Жувенель. – М.: ИРИСЭН, Мысль, 2011. – 546 с.
3. Кревельд М. Расцвет и упадок государства / М. ван Кревельд. – М.: ИРИСЭН, 2006. – 544 с.
4. Иванов В. Теория государства / В. Иванов. – М.: Изд. дом Гос. ун-та – Высшей школы экономики, 2010. – 288 с.
5. Агамбен Д. Homo sacer. Чрезвычайное положение / Д. Агамбен. – М.: Издательство „Европа”, 2011. – 148 с.
6. Агамбен Д. Homo sacer. Суверенная власть и голая жизнь / Д. Агамбен. – М.: Изд-во „Европа”, 2011. – 256 с.
7. Шмитт К. Диктатура. От истоков современной идеи суверенитета до пролетарской класовой борьбы / К. Шмитт. – СПб.: Наука, 2005. – 326 с.
8. Шмитт К. Политическая теология / К. Шмитт. – М.: Канон-Пресс-Ц, 2000. – 336 с.
9. Фуко М. Рождение биополитики. Курс лекций прочитанных в Каллеж де Франс в 1978-1979 учебном году / М. Фуко. – СПб.: Наука, 2010. – 448 с.
10. Арндт Х. О революции / Х. Арндт. – М.: Изд-во „Европа”, 2011. – 464 с.
11. Хабермас Ю. Проблема легитимации позднего капитализма / Ю. Хабермас. – М.: Праксис, 2010. – 264 с.
12. Тилли Ч. Принуждение, капитал и европейские государства. 990-1992 гг. / Ч. Тилли. – М.: Издательский дом „Территория будущего”, 2009. – 360 с.
13. Мак-Нил У. В погоне за мощью. Технология, вооруженная сила и общество в XI-XX веках / У. Мак-Нил. – М.: Издательский дом „Территория будущего”, 2008. – 456 с.
14. Режим чрезвычайного положения: опыт правового регулирования и практики применения в зарубежных странах [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.svor.ru/public/docs_19926_101351677414.pdf
15. Шмитт К. Теория партизана / К. Шмитт. – М.: Праксис, 2007. – 301 с.
16. Крауч К. Странная не-смерть неоллиберализма / К. Крауч. – М.: Издательский дом „Дело”, 2012. – 272 с.

УДК 342.8

Шмат А.С.

Харківський національний
університет імені В.Н. Каразіна

ЕЛЕКТОРАЛЬНА СИСТЕМА У ПОЛІТИЧНОМУ ПОЛІ ДЕРЖАВИ

Розглядається поняття електоральної системи та підходи до його трактування. Визначається місце електоральної моделі у виборчому законодавстві. Аналізується роль виборчих правил у функціонуванні держави. Розглядаються напрямки впливу виборчої моделі на політичне поле країни. Описуються значимі характеристики електоральних систем, від яких залежать особливості їх впливу на політичний процес.

Ключові слова: електоральна система, електоральна модель, виборче законодавство, вибори.

Шмат А.С.

ЭЛЕКТОРАЛЬНАЯ СИСТЕМА В ПОЛИТИЧЕСКОМ ПОЛЕ ГОСУДАРСТВА

Рассматривается понятие электоральной системы и подходы к его трактовке. Определяется место электоральной модели в избирательном законодательстве. Анализируется роль избирательных правил в функционировании государства. Рассматриваются направления влияния избирательной модели на политическое поле страны. Описываются значимые характеристики электоральных систем, от которых зависят особенности их влияния на политический процесс.

Ключевые слова: электоральная система, электоральная модель, избирательное законодательство, выборы.

Shmat A.

ELECTORAL SYSTEM IN THE STATE'S POLITICAL FIELD

The article deals with the concept of the electoral system and approaches to its interpretation. The specific place of the electoral model in the electoral law is defined. Areas of the electoral model influence on the country's political field are defined. The role of electoral rules in the functioning of the state is analyzed. The meaningful characteristics of electoral systems and features of their impact on the political process are described.

Key words: *electoral system, electoral model, electoral law, elections.*

Для будь-якої держави, у систему функціонування якої вбудований механізм виборів, так чи інакше постає питання принципів проведення виборів та, відповідно, формування електоральної системи. Багато дослідників робить акцент на тому, що електоральна система є фундаментальним елементом представницької демократії та втілення у життя принципів представницької демократії пов'язане з існуванням інституту виборів та виборчої системи [1, с.1]. Актуальність теми зумовлена тим, що Україна перебуває у пошуку ефективної виборчої моделі й вивчення особливостей впливу електоральних систем на політичну систему держави є нагальним питанням для нашої країни. Коло питань, пов'язаних з виборчими системами, розглядається у працях таких авторів, як М. Дюверже, Р. Таагепера, М. Шугарт, А. Лейпхарт, П. Норріс, С. Ліпсет, Б. Грофман, К. Джадда, Т. Кіс, Г. Кокс, М. Галлахер. В Україні дослідженням електоральних систем займаються Г. Зеленько, В. Кремінь, І. Кресіна, С. Кримський, Ю. Павленко, Л. Кочубей.

Власне факт проведення виборів не є запорукою демократичності держави. Більше того, інтерес населення, громадських організацій, міжнародних органів та ін. найчастіше прикутий саме до факту того, чи мали місце фальсифікації на виборах – чи чесно пораховані бюлетені, чи правильно складені списки виборців, чи відбувались так звані „вброси” бюлетенів та „каруселі”, чи не куплялися голоси, чи не примушували студентів або працівників державних підприємств голосувати певним чином та інше. При цьому для зацікавлених акторів (тим більше, якщо вони є правлячою силою) залишається ціле поле для цілком законних махінацій на виборах шляхом конструювання електоральних правил. І це конструювання може

використовуватись як у напрямку подолання тих чи інших проблем держави, так і задля досягнення власних цілей конкретними владними силами, узурпації влади та ін. Саме тому важливо приділяти увагу електоральній інженерії.

У 1980-ті роки вчені звернули увагу на те, що у літературі з політичної науки галузь електоральних досліджень є нерозвиненою, проте має місце тенденція, що вона цілком може стати вагомим сферою інтересу науковців. Так, показовими є дослідження Річарда Катца: у 1989 р. у своїй „International Bibliography on Electoral Systems” він нарахував близько 1500 робіт, „пов'язаних з формами та ефектами представництва та електоральних систем”, а вже у 1992 р. цей список розширився до 2500 тисяч робіт [2, с.1]. Дослідники констатують зростання уваги до питань електоральної інженерії починаючи з 90-х років минулого століття. Так, П. Норріс пов'язує це з закінченням „холодної війни”, глобальним поширенням демократії („третьою хвилею” демократизації) та новим розумінням того, як відбувається цей процес. Раніше міжнародні організації сприймали досягнення ефективного, належного державного управління як розкіш, що може бути відкладена на пізніше, після того, як базові суспільні потреби будуть задоволені (чиста питна вода, охорона здоров'я, освіта). Натомість прийшло нове розуміння, згідно з яким встановлення демократії є неодмінною передумовою розвитку людського потенціалу та подолання бідності, нерівності, етнічних конфліктів та ін. [3, с. 3].

Девід Фаррелл, один із провідних фахівців, говорить про те, що електоральні системи варто вивчати, тому що вони цікаві з політичної точки зору. Це не теоретична галузь науки, це не відірвані від реальності дослідження. Вивчення електоральних систем є важливим,

оскільки вони визначають, як буде функціонувати політична система. Він дає таке метафоричне визначення ролі електоральних систем: електоральні системи – це гвинтики, що забезпечують правильне функціонування механізму демократії. У політичному житті практично кожної демократичної країни вагоме місце в обговоренні політики посідають питання виборів та представництва, партій і партійних систем, формування уряду та коаліцій. У всіх цих сферах ключова роль належить електоральній системі [2, с.2].

У сучасній політичній науці є ряд підходів до трактування виборчої системи. По-перше, виборча система ототожнюється з виборчою формулою, механізмом перетворення голосів у мандати. По-друге, виборча система асоціюється з трьома елементами: структурою виборчого округу, структурою голосування та виборчою формулою. По-третє, з точки зору конституційного права, коли під виборчою системою розуміють сукупність встановлених законом правил проведення виборів, регламентів здійснення конкретних процедур виборчої кампанії, способів визначення результатів голосування [4, с. 272].

Отже, яке визначення слід дати електоральній системі? Базове визначення можна знайти у А.Лейпхарта: виборчу систему можна визначити як сукупність методів для переведення голосів виборців у представницькі посади [1, с.1]. Д.Фаррелл пропонує таке розуміння: електоральні системи визначають методи, за допомогою яких голоси виборців переводяться у владні місця в процесі обрання політиків до влади. Функція виборчих систем полягає у забезпеченні трансформації голосів у владні місця [2, с.4]. При цьому, Д. Фаррелл робить важливе зауваження щодо розмежування електоральних законів (виборчого законодавства) та електоральних систем.

Електоральні закони – це сукупність правил щодо проведення виборів, включаючи призначення дати виборів, особливості висування кандидатів, проведення передвиборчої кампанії, фінансування витрат, визначення тих, хто має право голосу, специфіку роботи ЗМІ щодо висвітлення процесу виборів, способу підрахунку голосів та визначення переможців. Електоральні закони визначають, з

якого віку людина має право голосувати, вони навіть можуть зобов'язувати людину брати участь у виборах, встановлюючи відповідальність з неявку; вони встановлюють кількість підписів, що має зібрати кандидат, щоб бути зареєстрованим для участі у виборах; вони висувають вимоги до джерел фінансування передвиборчих кампаній або навіть кількості, розміру, місця розташування білбордів з політичною рекламою та багато чого іншого. Серед усього розмаїття електоральних законів є набір правил, що стосується власне процесу виборів: як голосують мешканці, тип виборчого бюлетеня, метод підрахунку та визначення переможців. Це і є електоральна система – механізм визначення переможців та аутсайдерів [2, с.4]. Тобто, виборче законодавство – більш широка категорія, ніж виборча система.

Отже, як робоче визначення електоральної системи візьмемо таке: електоральна система – це комплекс методів збору та переведення голосів виборців у владні посади. Використання тієї чи іншої електоральної системи може допомогти „конструювати” певні результати, наприклад, заохочувати співпрацю та прагнення до компромісів у фрагментованому суспільстві. Хоча слід зазначити, що історично вкрай рідко електоральні системи формувалися свідомо або ретельно розроблялись для конкретних соціальних умов тієї чи іншої країни [5]. Електоральна інженерія – відносно нове явище у політичній практиці.

Серед значимих характеристик електоральних систем, від яких залежать особливості їх впливу на політичний процес, можна назвати такі. По-перше, власне тип системи, яка використовується – мажоритарна, пропорційна, змішана та їх різновиди. Ще у 1954 р. М. Дюверже запропонував так званий закон, згідно з яким вибори на плюральній (відносній більшості) основі при одномандатних округах в цілому сприяють формуванню двопартійної системи, а пропорційні виборчі системи сприяють формуванню багатопартійної політичної системи [6, с.33]. Перший закон Дюверже: „вибори, що проходять за форматом відносної більшості в один тур, схильні до продукування двопартійності”; другий: „система повторного голосування у два тури та пропорційне представництво

схильні продукувати багатопартійність” [7, с. 85]. Але слід зазначити, що йдеться швидше про загальні закономірності, ніж про непорушні закони. Так, Г. Кокс говорить про те, що у плюральних системах з одномандатними округами можливе суперництво більше ніж двох партій за умови, що невідомо, яка з партій отримає третє місце [7, с.85].

По-друге, тип формули, що використовується для переведення голосів виборців у місця при використанні пропорційних систем. Існують різні математичні формули для переведення отриманої кількості голосів у парламентські місця, перерозподілу голосів, поданих за непрохідні партії, котрі діють за неоднаковими принципами та можуть сприяти як малим, так і великим партіям, або тяжіти до якомога більш точного представництва відповідно до кількості поданих голосів. Отже, розглянемо існуючі варіанти формул для переведення отриманих голосів у владні місця. Класифікація базується на виокремленні методу квоти, методу дільників, а також методу найбільшого середнього.

Метод квоти передбачає отримання квоти, що представляє кількість голосів, необхідних для отримання одного мандату. Далі здійснюється поділ числа отриманих голосів на квоту. Як наслідок, фактично завжди залишаються нерозподілені місця і невикористані голоси.

- квота Хейра: $Q=X/Y$ (Q – квота, X – кількість отриманих в окрузі голосів, Y – число належних округу місць)
- квота Друпа: $Q=[X/(Y+1)+1]$
- квота Імперіаллі: $Q=X/(Y+2)$
- квота Гогенбаха-Бішофа: $Q=X/(Y+1)$

Для розподілу місць, що залишилися після використання квоти, застосовуються такі методи: 1) метод найбільшого залишку. Після застосування квоти місця, що залишилися, передаються партіям, що мають найбільші залишки. Цей метод сприяє невеликим партіям; 2) метод найбільшого дільника – полягає в тому, що місця, котрі залишились після застосування квоти, передаються партіям, що мають найбільшу середню величину, яка визначається шляхом ділення кількості голосів, отриманих партією, на кількість вже завойованих партією місць, збільшене на одиницю. Методи дільників можуть

застосовуватися окремо, без використання методів квот.

Метод найбільшого середнього (правило д'Ондта). На першій стадії порівнюється кількість голосів, отриманих партіями, і місце отримує партія, що набрала найбільшу кількість голосів. На наступних стадіях для кожної партії вираховується величина i за формулою: $i=X/(M+1)$, де X – кількість набраних партією голосів, а M – кількість місць, вже зайнятих партією. Черговий мандат отримує партія, для якої показник i буде максимальним. Так триває доти, доки всі місця не будуть розподілені.

Метод дільників полягає у тому, що голоси, набрані партіями (l), поступово діляться на певні числа $[d(k)]$, що залежать від вже отриманої партією кількості голосів (k). Наступний мандат отримує партія, частка якої від ділення $[l/d(k)]$ виявилася більшою. Процедура повторюється до повного розподілення всіх мандатів.

Метод дільників має багато різновидів:

- метод найбільшого дільника: $d(k)=k+1$;
- метод найменшого дільника (метод Адамса): $d(k)=k$;
- метод середнього арифметичного (метод Уебстера): $d(k)=k+1/2$;
- метод середнього геометричного (метод Хілла): $d(k)=\sqrt{k(k+1)}$;
- метод середнього гармонічного (метод Діна): $d(k)=[2k(k+1)]/(2k+1)$;
- датська система: $d(k)=k+1/3$;
- система Сент-Лаге: $d(k)=2k+1$;
- модифікована система Сент-Лаге: $d(0)=1,4$ $d(k)=2k+1$ для $k \geq 1$.

Також існують складні пропорційні системи, за яких при розподілі голосів може використовуватись декілька методів [8, с. 20-22].

По-третє, розмір виборчого бар'єру. Загальна закономірність полягає в тому, що низький виборчий бар'єр, з одного боку, забезпечує найбільшу репрезентативність існуючих у суспільстві політичних поглядів, але, відповідно, може провокувати фрагментацію суспільства та політичних сил і неспроможність сформувати коаліцію у парламенті. Високий виборчий бар'єр відсікає радикальні сили, консолідує політичні угруповання, але спричиняє високий рівень диспропорційності через втрату голосів, поданих за

партії, що не подолали бар'єру, та сприяє домінуванню кількох великих партій.

Четверте – це кількість, розмір та специфіка утворення виборчих округів. Важливим є питання „нарізки” округів. Якщо одномандатні округи сформовані невідповідно до кількості населення, то виникає диспропорційність. У багатомандатних округах може виникати невідповідність кількості мандатів та кількості виборців. Межі округів можуть формуватися так, щоби штучно виокремити територію, на якій певна партія може отримати перемогу, що отримало назву „gerrymandering”.

Вагомою характеристикою, що впливає на багато характеристик виборчої системи, є величина виборчого округу – кількість місць, що розподіляються в одному окрузі. За систем абсолютної або відносної більшості можуть використовуватись як одномандатні, так і багатомандатні округи. Пропорційні системи та система єдиного неперехідного голосу передбачають багатомандатні округи – від двомандатних до єдиного загальнодержавного округу, в якому обираються всі члени парламенту. Чим вищою є величина виборчого округу у системах абсолютної або відносної більшості, тим більшою є диспропорційність результатів виборів і тим більше виникає переваг для великих партій. У пропорційних системах великі округи, навпаки, сприяють більшій пропорційності та створюють вигідніші умови для невеликих партій. Крім цього, величина виборчого округу має ще одну ступінь важливості у пропорційних системах. Так, наприклад, якщо партія має 10% підтримки, то вона точно здобуде місце у десятимандатному окрузі, але може програти у п'ятимандатному [9, с.50].

Усі вищезазначені характеристики виборчих моделей впливають на політичне поле держави у багатьох напрямках. Дослідники електоральних систем (наприклад, Д.Фаррелл, П.Норріс) зазвичай поділяють ефекти виборчих систем на дві групи – механічні та психологічні. Механічні ефекти пов'язані з безпосереднім впливом на політичну ситуацію (наприклад, великий розмір виборчого бар'єру формує політичну систему з кількома великими політичними силами), психологічні – з впливом на формування мотивів поведінки як кандидатів, так і

виборців (наприклад, за високого виборчого бар'єру виборці можуть віддавати голоси не найбільш прийнятним для себе, але прохідним партіям).

Так, електоральні системи можуть впливати на стратегічні розрахунки виборців. Наприклад, у мажоритарній системі відносної більшості часто виникає така ситуація. Виборець надає перевагу певному кандидату, але точно знає, що у нього немає шансів бути обраним. Тоді у виборця є три варіанти: 1) проголосувати за свого кандидата, хоча голос буде витрачений дарма; 2) ігнорувати вибори; 3) проголосувати за кандидата з другим рейтингом, мотивуючи це тим, що будь-який варіант буде кращим, ніж провідний кандидат. Така сама ситуація може складатися і при пропорційних системах з високим виборчим бар'єром. Тоді виборці можуть відмовлятися від партії, котрій вони надають перевагу, та обирати „менше зло” з прохідних гравців. Очевидно, що ця ситуація може спеціально створюватися великими партіями. Дослідник Г.Кокс говорить про стратегічну координацію та стратегічне голосування: „Успішна виборча координація обов'язково включає в себе скорочення кількості конкурентів, але це скорочення неминуче тягне за собою відбір кандидатів, що залишаться, і цей відбір неминуче має наслідки для політики” [10].

Одним із базових факторів в оцінці виборчих систем є поняття пропорційності/диспропорційності. Д.Фаррелл наводить такі фактори, на які впливає пропорційність: гендерний та етнічний баланс у законодавчому органі (парламент як „мікрокосм” суспільства); кількість політичних партій, що отримали місця в парламенті; кількість партій, що бере участь у формуванні уряду; стабільність політичної системи в цілому [11]. Для оцінки диспропорційності використовується індекс Галахера (метод найменших квадратів). Він визначається таким чином. Розраховуються квадрати різниці отриманих місць та отриманих голосів для кожної партії, далі вони додаються, отримана сума ділиться на два і з одержаного результату отримується квадратний корінь. Чим вище цей показник, тим вища диспропорційність. За індексом Галахера найнижчий рівень диспропорційності у пропорційних системах з

партійними списками та змішаних зв'язаних системах, системи єдиного перехідного голосу належать до перехідної категорії, найвищий рівень диспропорційності у мажоритарних системах абсолютної та відносної більшості, а також у змішаних незв'язаних системах. Важливе значення для підрахунку рівня диспропорційності для пропорційних систем також має тип формули, що використовується для переведення голосів у парламентські місця. Так, А. Лейпхарт пропонує таку класифікацію [11]:

- 1) найбільш пропорційні: найбільших залишків Хейра; Сент-Лаге;
- 2) перехідні: Друпа; модифікований Сент-Лаге;
- 3) найменш пропорційні: д'Ондта; Імперіале

Отже, електоральну систему можна визначити як сукупність методів збору та переведення голосів виборців у владні місця. Електоральна система визначається виборчим законодавством. Маніпулювання виборами може здійснюватися не лише шляхом незаконних фальсифікацій, але й на рівні встановлення виборчих законів. Електоральні правила можуть діяти на користь тих чи інших політичних сил, провокувати певні процеси, що можуть мати як позитивні наслідки для держави, так і забезпечувати вузькі інтереси конкретних акторів. Саме тому дослідження виборчих систем є надзвичайно важливим.

ЛІТЕРАТУРА

1. Lijphart A. Electoral systems and party systems. A study of twenty-seven democracies, 1945 – 1990 / A. Lijphart. – Oxford university press, 1994. – 209 p.

2. Farrell D. Electoral systems: a comparative introduction / D. M. Farrell. – Palgrave, 2001. – 241 p.
3. Norris P. Electoral engineering: voting rules and political behavior / P. Norris. – Cambridge university press, 2007. – 375 p.
4. Вегеш М.М. Політологія: підручник. 3-тє вид / За ред. М. М. Вегеш. – К, 2008. – 384 с.
5. Electoral systems design [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.idea.int/esd/index.cfm>
6. Грофман Б. Избирательные системы и искусство конституционной инженерии: обзор основных открытий / Б. Грофман, Э. Рейнольдс // Ойкумена. Альманах сравнительных исследований политических институтов, социально-экономических систем и цивилизаций. Выпуск 3. – Харьков: Константа, 2005. – 218 с.
7. Лейпхарт А. Избирательные системы: мажоритарные модели абсолютного большинства versus пропорциональное представительство / А. Лейпхарт // Ойкумена. Альманах сравнительных исследований политических институтов, социально-экономических систем и цивилизаций. Выпуск 7. – Харьков, 2010. – 256.
8. Котегова М. Пропорциональная избирательная система: российский и зарубежный опыт [Електронний ресурс] / М.А. Котегова. – Режим доступу: zakon.ru/Tools/DownloadPublication/53
9. Норрис П. Электоральное реформирование и фрагментированная многопартийность: механические и психологические эффекты избирательных систем и их влияние на развитие партийной системы / П. Норрис // Ойкумена. Альманах сравнительных исследований политических институтов, социально-экономических систем и цивилизаций. Выпуск 3. – Харьков: Константа, 2005. – 218 с.
10. Cox G. Making votes count [Електронний ресурс] / G. Cox. – Cambridge University Press, 1997. – Режим доступу: http://wikisum.com/w/Cox:_Making_votes_count
11. Farrell D. Electoral Systems, Parties and Voters: A Comparative Overview [Електронний ресурс] / D. M. Farrell. – Режим доступу: www.hkdf.org/seminars/001021/farrell.doc